

Jitzchak Katnelson

Lied van het vermoorde Joodse Volk

Vertaling W. Bril

Naarden 1966, (Element Uitgevers)

ZING

IK SPEEL

VERDRIET, MIJN GROOT VERDRIET

DE WAGONS ZIJN AL WEER TERUG!

DE RAAD VAN DE JOODSE GEMEENTE VERGADERT OVER DE TIEN...

DE EERSTEN

TE LAAT

ONS HUIS VERWOEST EN PLATGEBRAND

TOT DE HEMELEN

HET BEGIN VAN HET EINDE

WEET JE NOG?

DE MILASTRAAT

MET CHALOETSIM

HET EINDE

VOORBIJ

ZING

1.

"Zing! neem je harp ter hand
hol, uitgeput, ontziend
leg op de dunne snaren
je loden vingers, als harten
die gemarteld zijn
en zing het laatste lied
zing van Europa's laatste
joden het laatste lied."

2

-Hoe kan ik zingen'?
hoe krijg ik klanken
uit mijn keel, ik die
eenzaam achter bleef
mijn vrouwen mijn twee
jongens, prille duifjes nog-
o gruwel! mijn lichaam beeft. ..
ik hoor geweend, overal geweend -

3

"Zing, zing! verhef
je van smart gebroken stem
zoek! zoek hem daarboven
of hij er nog is -en zing...
zing voor hem het laatste

lied over de laatste joden
geleefd, gestorven, niet begraven
en tot niets vergaan... "

4

-Hoe kan ik zingen'? hoe kan ik
mijn hoofd opbeuren'? mijn vrouw
is weggevoerd met Bentzje
en met Jomele, nog maar een kind
ze werden me ontnomen en ze
laten me niet los! O duistere
schimmen van wie eens mijn zonlicht
waren, schimmen koud en blind. -

5

"Zing, zing nog één keer
in dit leven, strek je hals
kijk hem strak in de ogen
en zing je laatste lied
voor hem, speel op je harp:
er zijn geen joden meer!
vermoord!
ze zijn niet meer!"

6

-Hoe kan ik zingen?
hoe mijn verstarde blik
opslaan? een traan, gestold,
heeft zich genesteld
in mijn oog, worstelt
zich naar buiten
wil er uit maar kan niet
kan niet vallen, God mijn God! -

7

"Zing, zing, staar
dan omhoog met blinde
ogen als woonde in de hemelen
een God, geef hem een teken
alsof daar nog een groot
geluk ons tegenblinkt
ga zitten op de puinhoop
van je vermoorde volk en zing!"

8

-Hoe kan ik zingen
als de wereld woest en leeg is?
hoe kan ik spelen
met geknakte vingers'?
waar zijn mijn doden, God?
ik zoek in iedere hoop drek
in iedere berg as: spreek
waar kan ik jullie vinden?

9

Schreeuw uit elke korrel zand
van onder iedere steen
uit al het stof, schreeuw
uit alle vlammen, alle rook
want dat is jullie vlees en bloed
het merg van je gebeente
dat is jullie lijf en leven
schreeuw het uit, schreeuw hemelhoog!

10

Schreeuw uit de ingewanden
van de vissen in het water, van de
wilde dieren in het bos aan wie je
werd gevoerd, uit kalkovens
huil, huil groot en klein
jammer, maak misbaar, ik wil
jullie stemmen horen, schrei
mijn uitgemoorde volk, ten hemel schrei!

11

Nee schrei niet ten hemel, doof
als de gore aarde is de hemel
en schrei niet naar de zon
ach kon ik die lichtbron
doven zoals men het licht
dooft in een moordenaarsnest;
mijn volk, jouw glans was sterker
dan de zon! je gaf meer licht!

12

Sta op, mijn volk,
verschijn, strek je handen
uit al die graven, diep
en overvol en eindeloos lang
laag om laag
met kalk begoten en verbrand,
sta op! rij op vanuit
de onderste, de diepste laag.

13

Komt allen uit Treblinka
uit Auschwitz, uit Sobibor
uit Belzec, uit Ponar
komt van daar en daar en daar
met gesmoord gehuil, gebroken ogen
met woordenloze jammerklacht
komt uit moeras, uit zand
uit diepe modderpoelen.

14

Komt, uitgeteerden
verpletterd en vermorzelden

komt, trekt een wijde cirkel
om mij heen, schaar je
in de grote kring: zeides, bobes,
mames met kindjes in hun buik
kom, tot zeep en meel vermalen
joods gebeente.

15

Kom tevoorschijn allemaal
treed uit het duister
zien wil ik jullie, aankijken
stuk voor stuk, ik wil heel
mijn uitgeroeide volk aankijken
sprakeloos, verstomd -
en ik zal zingen... ja...
geef hier die harp ik... speel!
3-5/10/1943

IK SPEEL

1

Ik speel; ik hurkte op de grond
en speelde, treurend zong ik:
o mijn volk!
miljoenen joden stonden
om mij heen en luisterden
miljoenen uitgeroeiden
ze luisterden
een mensenzee.

2

Een mensenzee, zo groot, onmetelijk!
Ezechiels dal vol beenderen zou
er bij in het niet verzinken
een rimpel in de aardkorst
en hij, Ezechiël zelf, zou niet
vol blind geloof en hoop als toen
tot de vermoorden spreken
hij zou als ik hier zitten, radeloos.

3

Radeloos en even hulpeloos
als ik zou hij gekweld
zijn blik ten hemel slaan
die grauw alom is, ver en leeg
en zou zijn hoofd weer buigen
dieper, dieper, dieper
naar de grond
verstomd tot steen.

4

Ezechiël, jood onder joden
in het dal van Babylon

jij zag de dorre beenderen
van je volk, je raakte
buiten zinnen en als een
ledenpop heb jij, Ezechiël,
je willoos door de Eeuwige
laten binnenvoeren in dat dal.

5

Je liet je door hem vragen:
'hasichjeino' mensenkind voorspel
'zullen deze beenderen
opstaan en herleven?'
jij wist het niet -wat zal
ik dan zeggen? wej iz mir
van mijn vermoorde volk zijn zelfs
geen beenderen gebleven!

6

Niets om vlees en spieren
aan te hechten, niets
om te bespannen met een huid
niets om leven in te blazen
zie, een volk, vermoord
volledig weggevaagd
staart ons roerloos
met starre ogen aan.

7

Zie, miljoenen hoofden naar ons
toegewend en handen uitgestrekt. ..
tel ze! gezichten, lippen, zie
bestierf daarop gejammer of gebed?
ga naar ze toe en raak ze aan....
niets om aan te raken, leegte!
'k heb mij een jiddisj volk
verbeeld! ik heb het mij verbeeld!

8

Ze zijn er niet en zullen
hier ook nooit meer zijn
het was een zinsbegoocheling
een hersenschim alleen
het foltertuig is zichtbaar
alleen de marteling
van deze massamoord
is levensgroot en waar.

9

Zie, allen staan ze om mij heen
in lange rijen, dichte drommen
en allen kijken ze
-een schok gaat door mijn lijf –
met Bentzjes ogen, met de

bange blik van Jomele
ach met Chanes droeve ogen
kijken ze me aan.

10

Ook de grote blauwe ogen
van Berl mijn broer
herken ik in hun blik!
daar staat hij zelf
hij zoekt zijn kinderen
hij weet niet dat ze hier
staan tussen de miljoenen...
ik zeg het hem niet, nee.

11

Mijn Chanele is weggehaald
met twee van onze zonen,
samen zijn ze weggesleept
zij weet waarheen
maar ze weet niet waar Zvi is
noch waar ik ben, ze weet niets
van mijn ongeluk af:
dat ik nog leef...

12

Ze kijkt mij aan met holle ogen
alsof ze mij niet ziet, zo
kijkt het hele volk mij aan
toe Chane, zwijgende
en zoveel zeggende
toe, kijk toch, Chane
luister naar mijn stem
herken me!

13

Bentsikl, mijn talmid-gochem,
Die Jeremia's klaaglied kent
luister naar mijn klaaglied
van de laatste jood het laatste lied
en jij mijn kleine Jomele
mijn zonlicht en mijn troost
waar is je glimlach Jom?
o glimlach, glimlach niet!

14

Je glimlach maakt me bang
zoals mijn glimlach anderen
schrik aanjaagt luister
naar mijn zingen .
als een hand laat ik mijn hart
de harp bespelen, zodat
het nog meer hartzeer geeft
en nog meer pijn van binnen.

15

Ezechiël en Jeremia.. ik kan
ze missen! ik riep ze aan:
och help mij, sta mij bij!
maar met mijn laatste lied
zal ik op hen niet wachten
'k heb hun orakeltaal niet
nodig, ik zelf zal zingen
van mijn groot verdriet.
15/10/1943

VERDRIET, MIJN GROOT VERDRIET

1

Verdriet, mijn groot verdriet...
gezegend jullie, joden
eenzame overblijvenden
aan de overkant van de oceaan
jullie weten nog van niets...
als mijn verdriet zou spreken
je wereld zou verduisterd worden
vergiftigd je bestaan.

2

Verdriet, je wordt zo groot
in mij, je groeit maar door
je wroet en knaagt, waarheen?
naar binnen of naar buiten?
niet naar buiten!
groei inwaarts, groei en zwijg
terwijl je me zo pijnigt
o pijn, je bent zo groot.

3

.Je woekert in mij door
je graaft je gangen blindelings
met open muil, als wormen
in een graf. .. o pijn, o smart
verstom in mij met al mijn doden
strek je in mij uit, om als
een worm in de mierikswortel
rust te vinden in mijn bitter hart.

4

Ani hagèver, ik ben de man
die verschrikking heeft gezien
die zag hoe onze kinderen
onze vrouwen, mannen jong en oud
de wagens in geslingerd werden
als stenen, spaanders hout
en meedogenloos geslagen
beledigd, uitgejouwd.

5

Ik keek door het raam, ik zag
de beulen, God mijn God!
wie sloeg en wie geslagen werd
ik zag het -van schaamte bevend
stond ik daar. ..o schande
o spot, men heeft de joden
ach met joden onze
joden omgebracht!

6

Gedoopte joden of tot doop bereid
met glimmende laarzen aan de
voeten en met petten, waarop
de davidsterren hakenkruisen leken
hebben ons in de gehate taal
genadeloos en grof
de trappen afgeschopt
de huizen uitgesmeten.

7

Ze trapt deuren in
drongen met geweld naar binnen
in verschanste joodse huizen
met knuppels en met vuisten
zochten ons en sloegen ons
dreven jong en oud naar buiten
de straat op naar de wagens
hemeltergend, schaamteloos.

8

Ze haalden ons uit kasten,
onder 't bed vandaan en scholden:
"de wagens wachten, naar de
Umschlagplatz, de duivel mag je
halen!" ze hebben ons uit huis
gesleurd en alles leeggeroofd
de laatste overjas, het laatste
meel, de laatste kruimel brood.

9

En op straat -zie –
het is om gek te worden!
de buurt is uitgestorven,
toch is er tumult, geschreeuw-
de hele joodse wijk is leeg...
de joodse wijk is vol: wagens
wagens met joden en uit de wagens
klinkt een 'och oen wej'.

10

Wagens met joden!
huilend en wanhopig, roepend

velen zwijgen, maar hun zwijgen
ach, spreekt luider dan geschrei!
zij kijken elkaar aan, alleen
dat kijken al... is het een boze droom?
of is het waar? joodse politie overal
met petten, laarzen, O God sta ons bij!

11

De Duitser staat terzijde
en amuseert zich kostelijk
de Duitser staat op afstand
zich bemoeit zich er niet mee
de Duitser! hij brengt met joden
onze joden om, wee mij!
kijk naar de wagens, zie
de schande, zie de pijn.

12

Ik zag de volgeladen wagens
ik zag ze door mijn raam...
ik heb het hemelschreiend hulpgeroep
het stil gekerm gehoord – o wagens
van lijden met levende have
bestemd voor de dood...
de paarden trokken de wagens
en de wielen draaiden voort.

13

O stomme paarden, waarom laatje
het hoofd zo treurig hangen?
wielen wat draai je droevig rond?
weten jullie wel waarheen
de weg voert? waarheen
zin? je ze weg voert, de edele
dochters en schrandere
zonen van mijn volk?

14

Ach als je het wist
wild zou je briesen
steigeren op je achterpoten
je voorpoten als handen
radeloos ineenslaan
en de ronde wielen
van de wagens zouden
niet meer kunnen draaien...

15

Maar de paarden weten van niets,
uit Nowolipkistraat buigen zij
richting Zamenhof, naar
de omheinde Umschlagplatz
waar treinen wachten, lege wagons

zij voeren al de onzen weg, ver weg
en keren morgen leeg weerom...
o wurgende angst!
22/10/1943

DE WAGONS ZIJN AL WEER TERUG!

1

Een wurgende angst, een
felle schrik verlamt me –
de wagons zijn al weer hier!
gisteravond pas vertrokken
vandaag weer terug,
ze wachten op de Umschlagplatz...
zie je die muilen?
ze staan dreigend open!

2

Ze willen al weer voedsel
ze zijn nog niet verzadigd
ze staan te popelen -joden!
waar blijven ze, breng hier!
ze hebben honger, als hadden
ze nog niets naar binnen
en hebben ze dat wel, nou en!
ze willen meer en meer.

3

Ze smachten, watertanden
als bij een volle dis
klaar om aan te vallen -joden!
laden maar, er kan nog wel wat bij!
joden, prille, jonge kinderen
zoete druiven op een oude tak
en oude joden als
koppige, belegen wijn.

4

"Het smaakt naar meer
schep nog eens op!"
als kille, harteloze
vreters schreeuwen de wagons
om meer! ze zijn nog lang niet zat
en staan met open mond
te wachten op de Umschlagplatz
een lange rij stompzinnige wagons.

5

Ze hebben gisteren tot stikkens toe
zich volgepropt met joden,
tussen de levenden
stonden wezenloos de doden
de doden stónden

konden in 't gedrang niet vallen
het was ook niet te zien
wie dood was of nog leefde.

6

De doden schudden
met het hoofd als levenden
en bij de levenden stond
het doodsweet op het gelaat
een kind smeekte zijn dode mame:
"water, mame, een slok water!"
en sloeg haar met zijn handjes
in 't gezicht: "ik heb 't zo heet!"

7

Een ander kind, een kleintje nog,
bij zijn dode vader op de arm
ja, kinderen, misselijk
en dorstig houden het uit...
de vader, een robuuste man
was al bezweken, de kleine
weet het niet en roept:
"kom pappa kom, ik wil er uit."

8

En aan de andere kant, daar
in die hoek van de wagon
daar is iets aan de hand
weet iemand wat daar is gebeurd?
men glimlacht...gist. ..
er is zojuist iemand
uit de trein gesprongen!
er wordt geschoten, hoor!

9

Er is iemand uit de trein gesprongen –
en toch"een onderdrukt gelach;
o dierbaar volk
mijn heilig volk, waarom die lach?
hoor, de Oekraïner, hij
schiet vanaf het dak –
wat geeft 't?! als een van ons
maar vrij is, maar ontsnapt!

10

Want wat hindert ons een kogel? een kogel
wenst ieder zich in de wagon -een kogel
werkt afdoend en snel, beter buiten
in vrijheid om te komen dan...waar?
waar brengen ze ons heen? wie zet
de belijdenis der zonden in met luide
stem? bidt allen mee, bidt mee en stort
je dan uit deze hel naar buiten.

11

Lege wagons, eerst barstensvol
nu al weer leeg
waar zijn ze heen, de joden
waar heb je ze gelaten?
tienduizend waren het, verzegeld
en geteld -hoe kom je alweer hier?
vertel, wagons, lege wagons
zeg me waar je bent geweest!

12

Ik weet het, van gene zijde
komen jullie, dat moet wel
heel dichtbij zijn, gisteren
ingeladen, weg -en nu al terug
klaar voor een nieuwe reis
wat een haast wagons! wat vlieg
je heen en weer? je zult als ik
vroeg oud zijn, oud, kapot en grijs.

13

Het toekijken alleen al alles zien en horen, oj geweld!
Hoe houden jullie het uit
al ben je dan van ijzer en van hout .
je lag ooit, ijzer, in de schoot
van moeder aarde, koel en diep
hout, jij was een boom op aarde
trots en groot.

14

En nu zijn jullie treinen
goederentreinen en zien toe
stille getuigen van een trieste
lading mensen in onmenselijke nood
jullie kijken doof en zwijgend toe
waar rijden jullie heen, wagons?
reist het joodse volk met jullie
naar de dood?

15

Ach, jullie zijn niet schuldig
ze laden jullie vol en roepen: fort!
vol word je uitgestuurd
en leeg loop je weer binnen-
wagons, terug van gene zijde
vertel tenminste iets, wielen
ratelende wielen, verhaal
en ik zal wenen...

26/10/1943

DE RAAD VAN DE JOODSE GEMEENTE VERGADERT OVER DE TIEN...

1

Verhaal wagons verhaal, alleen
jullie woonden de uitvaart bij
jullie, doodkisten, hebben de
levenden op hun laatste reis
gedragen, de dode stof bracht
het levende ten grave;
Im de doodkisten geven te
verstaan: niet vragen...

2

Verhaal, verhaal al weet ik meer
dan jullie, ik weet hoe het begon
ik zag toch de plakaten door de Raad
zelf ondertekend met 'op straffe van';
ach ja 't was onder dwang
dus geen ontkomen aan:
zesduizend op één dag! ik ken
het begin ...het einde zagen jullie.

3

Verhaal, ik ken alleen het begin
het begin is niet genoeg
ik wil het einde horen
of heb je hinder van mijn tranen'?
vertel het einde, ik zal
luisteren en in stilte wenen
ik ben een rots die wordt geslagen
het water welt vanzelf.

4

Vertel! anders zal ik het doen
ja, ik zal vertellen, huilen zal ik
och mijn ogen, laatje tranen
om wat je zag de vrije loop
zweigende doodkisten, over het einde
is zoveel te zeggen; weten jullie
hoe 'per-dag-zesduizend-joden'
tienduizend geworden zijn?

5

Je hebt eergisteren toch zesduizend
joden weggevoerd? slechts zesduizend
ten dode weggevoerd?
en gisteren zoveel meer! waarom?
tienduizend! exact tienduizend
en niet één minder God verhoede!
één dag later, na de eerste zes
zo'n sprong -luister, luister:

6

Als een horde wilde beesten
vielen zij binnen in het huis
van de Joodse Gemeente, de oudste

van de Raad, Czerniakow; de president
kreeg aangezegd: "zesduizend joden
zijn niet genoeg! zorg voor meer dan zes
tien eisen wij! tien! tien!"

zo, kort en scherp werd het gezegd.

7

"Heden nog moet dit plakkaat, bestemd
voor alle joden, worden opgehangen:
morgen -tienduizend -melden!"

en ze zijn weg; de president
verbleekt, zakt in zijn diepe stoel
bij de vergadertafel. ..je ondertekent'~
ga je akkoord met tien?

tien of zes, dat is toch om't even?

8

Czerniakow? ingenieur Czerniakow, Adam
hoor je me? tien? ja dat is meer dan zes
maar luister Adam... wat?! wat haal je
in je hoofd! je meent het heus?

ach daar is je assistente, zij weet
nog niet watje van plan bent...

je stuurt haar weer naar huis?

Adam, ach je huilt en huilt en huilt. ..

9

Waarom huilen? je bent toch geen slecht
mens maar....het blijft onder ons

je hebt weinig van een jood... het gaatje
om die tien? zes kon er wel mee door?

Ben je nu kwaad? op wie? ah, op jezelf...

Je hebt wroeging en je neemt vergif...

Haast je dan, doe het wat sneller, vlug
de hele Raad staat dadelijk voor de deur.

10

Je hebt weinig van een jood, Adam...

je neemt vergif, je doodt jezelf?

joden wórdten toch gedood en dat

vergt veel meer moed, maar nee

jij drinkt vergif? je reinigt je

je wast je schoon? jouw leven

staat in het teken van de doop

je sterven grijpt nog dieper in.

11

Want wat is het gevolg? Niet jij

Niet jij maar wel de Raad

zal buigen voor het bevel...

wordt er nog gestemd? Nou ja proform

tien wordt geëist. ..wat doe je er tegen!

Adam, dezelfde twijfel die jij had

bij zes -wat doe je er tegen
knaagt ook aan hen, het is dezelfde worm.

12

Tja...Adam is dood, de dode
president zit in zijn stoel en wacht
de ogen dicht, zijn hoofd opzij gezakt
zo zit hij op zijn vaste plaats; de Raad
klopt aan -wat heeft dit te beduiden?
heeft de president zich ingesloten?
hij heeft toch zelf een spoedvergadering
belegd....klop nog eens, luider, luider!

13

Het leek precies of iemand
uit de kamer 'binnen' riep
dat dachten ze althans
en ja, de president zit als een dode
in zijn stoel- "meneer de president
u hebt ons toch geroepen? u wenst
een zitting! hier zijn we...allemaal
de vergadering is voltallig."

14

En nu, wat nu? telefoneren?
nee, ze zullen razend zijn
ze zullen...nee beter niets gezegd!
hij leeft al is hij dood.
Maar hoe nu verder? toch vergaderen
tien, ja tien!...zwijgend, stil
en bleek zet de Raad zich
rond de groene tafel. ...

15

De president aan het hoofd
dan de leden van de Raad
hun haren rijzen overeind
het bloed stolt in hun aderen
één neemt het woord –
zijn tong trilt als een blad...
allen luisteren, de dode president
leidt de vergadering -zoals het hoort.

29/10/1943

DE EERSTEN

1

Zo ging het verder: tienduizend
Per dag, tienduizend joden...
dat heeft niet lang geduurd
o nee niet lang, het werden er al gauw
vijftienduizend -die stad vol joden,
Warschau, vergrendeld en ommuurd

Verdween voor onze ogen
smolt weg als sneeuw.

2

Warschau! joodse stad van oudsher –
vol als een sjoel op Jom Kippoer, vol
als een jaarmarkt, Warschauer joden
handel drijvend op de markt, biddend
in sjoel zo droef en zo blijmoedig, joden
naar een karwei op zoek, naar God op zoek ...
Warschau, ommuurd en afgesloten –
wat bruiste je van leven toen!

3

Nu ben je leeg! ontvolkt! volkomen
leeggehaald! een graf ben je
een necropool en doodser dan een
dodenstad, met uitgestorven straten
-géén lijk zelfs te bekennen-
en openstaande huizen
niemand komt naar buiten
en niemand komt meer thuis.

4

Als eersten waren kinderen
aan de beurt, de wezen en verlatenen
het edelste en mooiste dat
de boze aarde heeft! het eenzaamste
weesje uit een kinderkuis had
ons kunnen troosten en het bleekste
droevigste gezichtje was
voor ons een nieuwe dag geweest!

5

Eind winter tweeënveertig was ik
In zo'n kinderkuis, ik zat daar
In een hoekje en zag kinderen
net van straat gehaald; op schoot
bij een verzorgster zat een meisje
amper twee jaar oud, lijkleek
mager en met ogen o zo ernstig
ik keek ik keek-

6

Ik keek naar die tweejarige
dat joodse kind was honderd jaar
en honderd jaar haar ziel, haar pijn;
wat haar bobbe in haar droom
niet heeft gezien zag zij –
ik huilde en zei tot mezelf:
huil niet, pijn gaat voorbij
de joodse ziel leeft voort.

7

De joodse ziel leeft voort, doordringt
de wereld, verdiept het leven, verlicht
en prikkelt en maakt blinde ogen ziend;
zij is als de Torah, als profetie
als het heilige geschreven woord
huil niet. .. huil niet,
tachtig miljoen moordenaars
kind. tegen de ziel van één joods kind.

8

Huil niet. ..ik zag een meisje
van een jaar of vijf in dat asyl
dat haar huilend broertje,
veel kleiner nog dan zij en ziek,
te eten gaf, ze doopte droge brokjes
brood in dunne marmelade en smokkelde
die handig in zijn mond...
ik mocht het zien.

9

Ik mocht die kleine mame zien, dat
moedertje van vijf, hoe ze hem voedde
hoe ze met hem babbelde; mijn jiddisje
mama was minder vindingrijk dan zij!
Met een lachje wiste ze zijn traantjes
Weg, vertelde hem een grapje
Ach jiddij meidele! Sjolom Aleichem
had het je niet nagedaan, ik zag het!

10

Ik zag daar de ontbering
In dat kinderhuis, ik ging
Ook naar de tweede zaal, een
koude wind joeg er doorheen
een ijzeren vuurpot in een verre hoek
wierp zijn schijnsel op een
hoopje kinderen, halfnaakt
die zich warmden aan de kolengloed.

11

De een strekte een voetje naar het vuur
een tweede een bevroren handje
een ander warmde een bloot schoudertje
en één bleek jongetje met zwarte ogen
vertelde een verhaal, vertelde?
nee, hij bruiste, spetterde!
Jesaja, zo vurig en zo joods
heb jij nooit gesproken.

12

Hij sprak een mengeling van jiddisj
en hebreeuws nee het was puur losjn-koidesj!
luister, kijk naar die joodse ogen

kijk hoe hij zijn hoofd opheft. ..

Jesaja, nooit ben jij zo klein geweest
als hij en nooit zo groot, nooit
zo goed, zo echt, en jij, Jesaja
hebt ook nooit zo diep geloofd! ...

13

En niet alleen dat jochie in het
kinderhuis, dat joch met zijn verhaal
maar ook zijn zusjes en zijn broertjes
luisterend met open mond...
dit hebben jullie, o alle landen
en steden van Europa, oude en herbouwde
dit hebben jullie eerder niet gezien
zoiets heeft op aarde eerder niet bestaan.

14

Zij gingen er als eersten aan
die joodse kinderen allemaal
ouderloos de meesten en gekweld
door honger, kou, onder de luizen –
kleine Messiassen, kleine martelaren...
waarom die straf, waarom moesten zij
als eersten aan de beul
de hoogste prijs betalen?

15

Als eersten werden zij gehaald
gingen als eersten op transport
opgeschept als hopen vuil
de wagens ingegooid –
afgevoerd, vermoord, verbrand
er bleef van hen geen spoor
wee mij, wee ons
van onze bloesem bleef geen spoor.

2-4/11/1943

TE LAAT

1

Wee mij, ik wist het
en mijn burens wisten het
iedereen van groot tot klein
van jong tot oud -we wisten het
en niemand die iets zei. ..geen woord!
ook voor onszelf verzwegen we het
stopten het weg diep in ons binnenste
verstikten het.

2

Nog voor het ontuig ons had opgesloten
ons allemaal in veel te nauwe getto's
vóór Chelmno, vóór Belzee, nog vóór Ponar

lang vóór het einde, de eerste dagen
van de oorlog al, ontmoette je op straat
een vriend -ik weet het nog -
dan sloegen we onze ogen neer en
drukten steviger elkaar de hand.

3

Onze lippen, onze ogen zwegen
onze ogen waren bang de ander
aan te zien.. ,blikken geven meer
dan woorden je gedachten weer...
alleen de handen, onze sprakeloze
handen durfden het uit te schreeuwen:
mene tekkel. ..onzichtbare woorden
geschreven aan de wand.

4

O niet wij alleen, de muren!
de muren in elk huis en elke steen
op straat, ze wisten het als wij ...
wie heeft het ze gezegd?
daarom staarden ze ons aan
de muren, akelig stil en bleek
daarom staarden ze ons aan
de stenen, zwijgend en ontzet.

5

We wisten het, de vissen in het water
de vogels op het dak, de niet-joden
om ons heen, ze wisten het: we gaan
er aan, wij allen moeten dood!
en zonder een waarom... wat doe je er aan!
het is een uitgemaakte zaak: ombrengen
het joodse volk! vernietigen van klein tot groot!

6

Amper was Hitlers oorlog uitgebroken
moordend en waanzinnig als hijzelf
amper had de barbaarse Duitse horde
Polens grondgebied bezet of
Het joodse volk begon
stad en sjetel te verlaten
geen zuigeling bleef in zijn wieg
geen grijsaard op zijn eigen plek.

7

Men vluchtte, maar waarheen?
vraag niet waarheen, aan niemand
vraag evenmin waarom; wees blij
datje 't niet weet, vraag er niet naar!
geef niemand een advies, raad niets aan
en raad niets af, noch om rustig
thuis te blijven, noch op goed geluk

met alle anderen op weg te gaan.

8

Thuis! ... ze dringen joodse huizen
binnen en gaan er ongehoord te keer
erger nog: ze slepen mensen weg
weg uit hun huizen...op transport!
en de wegen...die zijn overvol, verstopt
kijk, Messerschmidts, hoe laag ze
overvliegen! kijk die dappere vliegers,
ze nemen uitgeputte joden onder schot.

9

Geef niemand raad, zelfs niet
aan wie je bent gehecht, die zich
vertwijfeld naar jou richt, smekend
als een knecht, en als een knecht
jouw hulp verwacht: wat moet ik doen?
ach zelfs al was je God
zeg niets! zeg niets! watje ook
aanraadt, het loopt slecht af.

10

Alle wegen, voetpaden en straten
bezwegen onder de last van joden...
een last zonder rugzak op de schouders
een last zonder bagage in de hand...
ze liepen, zwaar met angst
beladen en in grote haast
en zonderhoop...ach, een ander land!
hoe komen we in een ander land\

11

Te laat! te laat, eergisteren
gisteren nog, vanmorgen kon je
met een bus, een trein, een goederentrein...
tot aan een grens nog ergens
nu is het te laat, wat nu?
de voeten als verlamd, de handen
machteloos, te laat! iedere uitgang
is al dicht, iedere deur gesloten.

12

Door de radio sprak een Duitser in 't Pools:
wij zijn in aantocht! het duurt niet lang
meer of wij marcheren binnen!
voor ons hoeft niemand bang te zijn!
de burger die zich rustig houdt
doen wij geen kwaad, "alleen de jood"
-zo schreeuwde hij de ether in –
"de joodmoet op zijn hoede zijn!"

13

Het was woensdag, wanhoops-woensdag

twee uur na middernacht
nacht joden doolden ongewis en radeloos
langs Polens wegen, o God
met meer kans op overleven
gaat een soldaat de oorlog in –
in zo'n beroerde wereld heeft het
meer zin je het leven te benemen.

14

Men vluchtte van Bendin naar Czestochowa,
Uit Kalish weg naar Lodz, de Lodzers
Zochten heul in Warschau en de Warschauers
ook zij verlieten in paniek hun stad, maar
in de ijlings verlaten joodse huizen werd
de vluchteling, die van elders kwam, bekropen
door een vreemde, kille angst, dezelfde angst
waarvoor hij uit zijn eigen huis was weggelopen geheim.

15

Het hele volk, in al zijn lagen
assimilanten en Bundisten
de namaak en de vurig vromen
de Zionisten en al die andere
handelaars in mooie praat
ze schrokken plotseling wakker
de zweer brak door! red je!
Naar Erets-Jisroel! maar het was te laat..
7-12/11/1943

ONS HUIS VERWOEST EN PLATGEBRAND

1

Te laat, alle wegen afgesloten
elke uitgang, elke grens is dicht
de aarde, evenals de hemel
heeft ons afgestoten, in grote
angst is men tot Lublin nog gekomen
en verder zelfs...maar wat daarna?
de dood loopt voor ons uit
met bloed, met vuur, met rook.

2

Ze lopen, maar ontlopen niet...
en wie er toch in slaagt
wie met wonden en gezwollen voeten
denkt zijn doel bereikt te hebben
kijkt somber en vertwijfeld om
en wil terug, alleen maar terug!
ja, we keren om naar huis –
laat komen wat er komt.

3

Ze keerden om. " o treurige weg

terug, dezelfde hel als heen
dezelfde kwelling, angst, gevaar
maar wel naar huis!
als we toch sterven moeten, dan
in de eigen stad, mijn eigen straat
mijn huis, mijn bed... o Godlaat
mij dood gaan in mijn eigen huis.

4

Ze gingen terug...de een heeft het gehaald
de ander God beware niet, maar iedereen
-óf onderweg óf terug in eigen huis-
kwam kwalijk aan zijn eind! elk menselijk
wezen, langs de weg vermoord of in de
bossen aan een boom gehangen, is een jood!
wie wel zijn huis bereikt, voor hem is
dag en nacht zijn huis niet meer een thuis.

5

Hij kan zich nergens laten zien, noch
binnenshuis noch buiten; een Duitser
-gisteren was hij nog een Pool, vandaag
Volksdeutscher -is naar hem op jacht .
"Jij hier? Je was toch weg, in veiligheid... "
roept een goede vriend geschrokken
en verbaasd, bij een toevallige ontmoeting
ergens in een achterstraat.

6

De synagogen zijn in brand gestoken
De Torahrollen in het vuur gegoooid
de rabbijnen zijn gefolterd...jij, ben je
in een sjoel geweest? de heilige Ark staat
nog aan de oostwand, de bimah in het midden
en de rabbijn...waar is reb Jossel?
hij draaft rond de bimah, door een stel
Duitsers met zweepen opgejaagd.

7

De rabbijn is oud en klein van stuk
hij heeft een hoge rug en scheve
schouders, niet erg fraai nietwaar?
hij bukt en draait en draaft. .. en valt!
een zweep raakt keer op keer zijn bochel
de Duitsers kijken toe en proesten het uit. ..
rebbe, hef uw lichtend aangezicht omhoog
maak ze beschaamd, of nee verhul

8

verhul uw heilige gelaat
het straalt in volle luister
verspil het niet aan hen, laat
de wulpse zon zich maar bevleken

de hemelen hun blauw onteren en
zich ontbloten voor die geile blikken!
wees niet als zij, u bent mooier,
rebbe, dan de zon en reiner dan de hemel!

9

Staan blijven rebbe...de Duitser maakt
zich kwaad, gebiedt u stil te staan
uw mond te openen, doe open! ...
de sjammes moet u spugen
in de mond... de rabbijn gehoorzaamt
maar de sjammes barst in huilen uit:
"meneer de Duitser, hoe kan ik hem...
onze rabbijn... zo onbeschaamd!"

10

"Spuug me sjammes, doe het snel, jij
ezel die je bent!" de sjammes valt
de officier te voet: "hoe kan ik heer
hoe kan ik en waarom? 't is onze rebbe
't is Jossele!" de rebbe schreeuwt:
"spuug! hij trekt al zijn revolver!"
de sjammes doet alsof hij spuugt...
de Duitser duwt hem ruw omver.

11

"Kijk, kijk goed jij, vuile jood,
ik zal je leren hoe je spugen moet"
hij fluimt de rebbe in diens open
mond: "slik door!" de rebbe slikt
"kijk" roept de Duitser, wijzend
op de rebbe, "hij doet zijn plicht!"
de sjammes slaat zijn handen
voor het gezicht.

12

Toch een schot, het treft de sjammes
in zijn been -"en nu eruit en opgedonderd!"
hinkend leidt de sjammes de bejaarde rebbe die
nauwelijks nog lopen kan -hoogstens draven
rond de bimah in Gods huis -uit de synagoge
met zachte hand duwt hij hem voort
onder een regen van slagen ...
sla maar! de maat is nog niet vol.

13

De maat was nog niet vol, maar eer de rebbe
met de sjammes thuis gekomen is
zie, rook stijgt op en vlammen slaan omhoog:
waar? wat staat in brand? de sjoel!
de heilige Ark met deTorah! Es brent
oj oendzer sjtetl brent!
de rebbe draait zich om, de sjammes houdt

hem vast: ach de maat...de maat is vol.

14

O jij die in paniek ontluchtte
waarom ben je teruggekeerd?
ongelukkige, waarom ben je
in den vreemde niet gebleven?
Zodat je niet had hoeven zien
hoe zwaar je huis geschonden werd,
hoe het bloedde en zonder reden
werd gepijnigd en onteerd.

15

Zeg toch waarom? de teruggekeerde
laat triest een vage glimlach zien
die op zijn gezicht verstart –
in hij zwijgt een ogenblik, dan kijkt
hij om zich heen in grote angst:
ik kom toch juist van huis:
ons huis is -overal
verwoest en platgebrand.
16-18/11/1943

TOT DE HEMELEN

1

Zo is het gegaan vanaf het begin...
hemel, zeg waarom? waartoe?
verklaar waarom juist wij vernederd
moesten worden op deze grote aarde?
de aarde hield zich doof en stom
deed of ze het niet zag, maar
hemel u hebt het gezien, u keek
van boven toe en kantelde niet om!

2

Uw banale blauw bleef onbewolkt
was stralend als altijd
de zon deed als een brute beul
in rood gekleed zijn dagelijkse ronde
de maan, schendige hoer, ging door
met haar nachtelijk getippel
en de sterren flikkerden
vals als katten-ogen.

3

Verdwyn! Ik wil u niet meer zien
wil niets meer van u weten
listige, verraderlijke, lage
hemelen daar boven, ach hoe berouwt
het mij dat ik u ooit geloofde, mijn vreugd
en wanhoop aan u toevertrouwde
mijn glimlach en mijn tranen, u bent even

smerig als die grote mesthoop aarde.

4

Hemelen ik heb in u geloofd, heb u
bezongen in mijn liederen, al mijn zangen
ik had u lief zoals een man een vrouw
maar zij verdween, zij loste op als schuim
uw vlammen zonsongangen
vergeleek ik in mijn vroegste jeugd al
met mijn hoop: "zo gaat mijn hoop
ten onder, zo verbleekt mijn droom!"

5

Verdwijn, bedrogen hebt u ons
mijn volk en voorgeslacht bedrogen!
al eeuwen lang misleidt u ons, u hebt
mijn vaders misleid en mijn profeten!
naar u, naar u hebben ze opgekeken
zich aan uw gloed gewarmd, en als
uw trouwste volgelingen hier op aarde
naar u gehunkerd en verlangd.

6

U riepen ze als eerste aan
eerst u, daarna de aarde pas
mijn Mozes deed dat, Jeremia en Jesaia:
"haazinoe!" riepen ze: "hoort, hemelen!"
want als gij niet luistert, wie dan wel?
wat bent u plotseling van ons vervreemd?
u bent niet beter dan de aarde
doorluchtige, verheven hemelen.

7

U kent, herkent ons al niet meer
waarom? zijn wij dan zo veranderd?
wij zijn nog steeds dezelfde joden
en beter nog, ik spreek niet voor mezelf!
ik wil, ik kan mij met de profeten
niet vergelijken, maar alle andere joden
al die ten dode weggesleepten
al die miljoenen uitgemoorden wel.

8

Zij zijn het beste deel, hebben meer geleden
zijn in ballingschap gelouterd, o wat betekent
een groot man van weleer, vergeleken
met een kleine, doorsnee jood van nu
balling in Polen, in Litouwen, in Wolhynië
of waar ter wereld ook? -uit iedere joodse mond
jammert een Jeremia, een Job in grote nood
een koning met zijn 'Ijdelheid der ijdelheden'.

9

Hemelen, u kent, herkent ons al niet meer

niet één van ons, als hadden we ons vermomd
toch zijn wij nog dezelfde joden, wij zondigen
nog steeds, maar louter tegen ons zelf
eigen geluk, daar gaat het ons niet om
ook nu nog willen wij de wereld redden –
blauwe hemelen, wat bent u blauw terwijl wij
worden uitgemoord! wat bent u mooi, waarom?

10

Ik zal als Saul, mijn koning, in mijn wanhoop
tot tovenarij mijn toevlucht nemen
ik zal als hij het duistere pad betreden
het pad der radelozen naar Ein-Dor
ik roep al mijn profeten uit hun graven
en bezweer hen: komt, verrijst, sta op
richt u tot die mooie hemelen en spuw hen
in het gezicht: "vervloekt! de duivel mag je halen!"

11

U hebt, hemelen, van boven toegekeken hoe
onze kinderen met boten, treinen en te voet
zijn weggevoerd, bij dag of in het diepste
duister, hun einde tegemoet –
in stervensnood staken miljoenen kinderen
hun handen naar u uit, miljoenen edele
mama's, papa's, het heeft u niet geraakt
uw blauwe huid bleef strak en gaaf.

12

U zag de Jomeles, elfjarigen,
een en al goedheid, levenslust
u zag de Bentzjes, kleine bollebozen
ernstig en leergierig, o troost
van al wat leeft, u zag de Chanes
die hen baarden, die hen heiligden
in Gods huis, en u keek toe.. .lege
hemelen, er woont geen God in u!

13

Er woont geen God in u! open wijd
uw poorten voor de kinderen
van mijn volk, vermoord, gefolterd
open alle poorten voor de grote
'hemelvaart', heel mijn volk
barbaars gekruisigd moet naar binnen...
o, elk joods kind dat werd gedood
verdient de plaats van God.

14

Hemel, woest en leeg als een woestijn
in wie ik mijn enige God verloor
voor hen was dat te weinig, zij hebben er
in u wel drie: de joodse God, diens Geest

en de jood uit Galilea, die zij
hebben opgehangen -het was nog niet
genoeg, wij állen moesten naar de andere
wereld -O smerige afgoderij!

15

Verheug u, hemelen, want u was arm
nu bent u rijk, gezegend met een volle
oogst! heel een volk viel u ten deel!
vier, hemelen, met de Duitsers feest
zij vierten het op aarde met u mee
moge van hier een vuur oplaaien
en u, hemelen, verzengen, om daarna
verschroeiend op aarde terug te slaan.
23-26/11/1943

HET BEGIN VAN HET EINDE

1

Zo was de eerste dag, zo ging
het door, de dag erna opnieuw
iedere ochtend weer opnieuw –
het leek pas gisteren! Verdriet
niet de tijd om oud te worden
vanmorgen vroeg, hoor: nieuwe rampspoed,
doodsangst telkens weer! de dood begeleidt
ons, volgt ons als een schaduw op de voet...

2

Dag in dag uit is iedereen getuige
van wat de ander overkomt,
'iets' wat-dan-ook... getroffen worden
door een kogel en sterven is 'zoiets';
een auto stopt, 't portier gaat open
iemand wordt er in gesleurd en
weggevoerd... je bent beter af
als je op straat wordt neergeschoten.

3

De eerste dagen dat zij binnentrokken
in de stad, heb ik niet thuis geslapen,
een avond was ik naar familie onderweg
mijn vrouw ging dit keer mee, een officier,
dook uit het donker op, hield halt
hij keek me aan... heel even maar en liep
weer door; tien stappen verder klonk
er een schot, hij had een ander neergeknald.

4

Ons! Chanele, ons schoot hij dood
jou en mij, hij zocht alleen een jood
en was van ons niet zeker...
zag je hoe de bloedhond ons bekeek?

wij versnelden noch vertraagden onze stap
de stap van leven naar de dood...
hij liep een ander tegen het lijf
in zijn ogen een meer uitgesproken jood.

5

Chane, in die ene vreselijke sekonde
heeft hij ons allen neergemaaid
jou en mij en onze kinderen, het hele
Joodse volk in dit christelijke land!
met stalen blik nam hij ons op, hij legde
aan en schoot! spiedend in een straat
op een duister uur, greep hij zijn kans...
och Chane, wat zijn je handen koud.

6

Jouw handen en de mijne -koud
hij heeft ons allebei vermoord
ga naar huis en zeg de kinderen niet
dat we een Duitser tegenkwamen, dat hij daar
stond, blond, ons met zijn blik heeft omgebracht
ons én hen en heel ons volk, zeg het ze niet,
God sta je bij en ga naar huis alsof er niets
gebeurd is, Chane, Chanele, je kijkt zo triest.

7

Ga naar huis en morgen vroeg wanneer de dag
aanbreekt zal ik bij jullie zijn, ik wacht
een ogenblik en bel dan zachtjes aan
je zult het horen, het signaal herkennen –
sta rustig op en sla iets om
open snel de deur en breng de kinderen
bij me...och mijn kleintjes zo vol
levenslust, zo mooi, zo jong.

8

Kijk, mijn Jomekl wordt met een glimlach
wakker... Jom, mijn kind, mijn schat!
en Bentzje steekt zijn hand onder zijn kussen
hij weet nog waar hij vóór het slapen gaan
zijn boek heeft neergelegd, hij bladert even
en vindt de bladzij en de regel. ..
waarom, o Chanele, o kinderen
waarom zijn jullie omgebracht?

9

Chanele, ik blijf vannacht bij jullie
ik zal niet meer weg gaan 's nachts –
waarvoor moeten doden of ter dood
veroordeelden nog op hun hoede wezen?
we hebben toch het ergste al gehad
ze hebben ons al omgebracht
je zag die Duitser? hoe hij keek?

wat hebben we dan nog te vrezen...

10

Dat was de satan zelf, vorst van
de onderwereld, louter vuil en drek
en bloeddorst, de belichaming
van al het kwaad, van redeloze haat
tegen rechtvaardigen die weerloos zijn
tegen alles wat van waarde is op aarde –
een Duitser! de Duitser, die bleef staan
en ons koud aankeek in de Gdanskastraat.

11

Het was Hitler, Himmler, Alfred
Rosenberg, nee alle Duitsers samen
het slechtste, meest gewetenloze volk
stond vóór ons in die straat. Chane
als ik toen een wapen had gehad
hem had vermoord, hem neergelegd
ik had mijn volk en jou en mij
en onze kinderen gered.

12

De kinderen zijn wakker, zeg hen niets!
wat doe je? ach, je tornt de koperen
knopen en de blauwe tressen
van hun schooljas af; je naait op
onze kleren en op die van Zvi de jodenster
ja Zvi is al groot! hij strubbelt tegen
wil de jas niet aan... en jij, Jomekl
mijn kleine, wat kijkje nu beteuterd?

13

Mijn Jomek weet niet dat men ons al
heeft vermoord of nog vermoorden gaat!
het hele Duitse volk is zelfs één traan
van een verdrietig jiddisj kind niet waard
ach als hij eens wist, mijn Jom, mijn zorgeloze
het wordt mij koud om het hart omdat ik zie
wat komen gaat, wee mij gelukkig, joodse
kinderen, dat jullie ogen nog niet zien.

14

Chanele, jij bent een sterke vrouw
veel sterker dan ik wist; je wilt alleen
hier achterblijven? met de kinderen alleen?
en mij zegje: vertrek naar Warschau
snel! ik ging naar Warschau, moest wel
gaan ofschoon ik het niet wou
mijn ogen bleven bij het afscheid droog...
de tranen stokten in mijn keel.

15

Nauwelijks twee maanden later ben jij

met de jongens uit je huis gezet
het is je nog gelukt mij in Warschau
te bereiken, samen zagen wij het voorspel
van het eind... bij het einde zelf
was jij met Bentziki en Jomek niet meer hier...
met mijn oudste zoon bleef ik alleen en zag
ons aller ondergang in vlammen en in vuur.
4-6/12/1943

WEET JE NOG?

Ik zeg zo graag je naam, ik zeg
hem liefst hardop: Chanele!
Ik roep je zo graag aan, nu je
met mijn volk van mij werd weg-
genomen; je antwoordt me, kijkt
me stralend aan, om je mond
je droeve, lieve glimlach
ik roep je zo graag aan, om
in mijn eenzaamheid te vragen:
weetje nog?

2

Weet je nog? Ik vraag zo graag
of je het nog weet. Chanele
kom bij me, dicht bij me
leg op mijn schouder je geliefde
hoofd, je haren, prachtig zwart
met hier en daar wat wit, omarm mij
maak mij sterk, wek mij tot leven –
ik roep je wakker uitje rust
rust niet, Chanele, vergetelheid
mag nimmer onze wonden helen.

3

Kom bij me zitten, ik heb je zo zeer
lief... omwille van mijn grote
liefde, hoor wat ik je toevertrouw
je luistert! zelfs in mijn diepste rouw
maak je me nog blij, Chanele mijn vrouw!
in diepe smart om onze ondergang
bezwanger ik je met mijn aanklacht
draag die als je kind, zoals je
onze zonen droeg en stuur het dan
de wereld in, die zondig is en grauw.

4

Weet je het nog? het gruwelijkste
en onbarmhartigste dat de wereld
heeft gekend, weetje nog? Je weet het
die herinnering heb je meegenomen
naar de eeuwigheid, jij en mijn zonen

de slachting van ons volk en de kreet
om wraak zullen eeuwig in je gedachten
wonen, ook bij mij! ik vrees de dag
-moge hij nooit komen
dat ik vergeet. ...

5

Ik heb mij steeds op jou verlaten
meer dan op mijzelf, als was ik je
gezant, die jouw tedere bevel volbracht
ik deed wat je verlangde
je legde zware plichten op mijn schouders
ik heb ze allemaal vervuld, met vreugde
en ontzag: mijn volk heb ik in mijn hart
gesloten, ik droeg met hen de ballingschap
bezong hen in mijn verzen
vol hoop, vol angst.

6

Weet je nog het huis in Twardastraat
dat weeshuis in het kleine getto'?
die vijftig jongetjes? gezonde spruiten!
en het toneelstuk dat ik voor hen schreef
weetje het nog: 'Mich tsit in gas'?
die kinderen, ze groeiden spelend
in hun rol en werden levensecht
zo ook mijn stuk .. zij hebben
meer dan ik heel hun gevoel
en heel hun hart gegeven...

7

Weet je nog die dag dat wij
te horen kregen: ook zij, ook zij
zijn weggehaald, samen met hun trouwe
onderwijzers Dombrowski en zijn vrouw;
zonder het jou te zeggen ben ik meteen
naar de brug over Chlodnastraat
gegaan.. in het kleine getto
zwierven nog alleen
wat honden rond en katten
en de zon... die scheen.

8

Joden trof ik in het kleine getto
niet meer aan, hier en daar zag ik
een schaduw sluipen met op zijn rug
een levensgrote zak; die zak deed me
vermoeden dat het een jood moest zijn
hij haastte zich, de zak hielp hem een handje
gaf hem een duw: 'vooruit, vooruit. ...'
het was gebeurd! niemand meer in Eizn-gas,
in Grzibow, in Krochmalna, Walitsów

onwardastraat, het was afgelopen! uit!

9

Ik ging van Cieplastraat de Twarda in

linksaf naar nummer zeven

ik vloog de poort door

pijlsnel de trappen op naar boven

tweede verdieping -ik opende de deur!

ik stond daar en ik wou.. .ik wou...

ik wou naar binnen, maar ik kon niet

kon niet de drempel over

ik stond daar voor een open deur

en heb mij niet verroerd.

10

Ik hoorde een voetstap...
in de poort? of op de trap?
een laffe dief?
of laffer nog een Duitser?
ik liep de lange gang in
alle deuren rechts en links geopend
brede schoven zonlicht vielen
redeloos en zinloos in de gang
het verblindde en verwarde me
ik werd er duizelig van.

11

Ik zag jasjes hangen in de gang, een paar
herkende ik, raakte ze aan: Abale!
hij speelde de koopman in mijn stuk
-zijn scène speelde op een binnenhof –
hij maakte zijn entree met opgeheven hoofd
zijn blik gericht op alle vensters
en zwaaiend met zijn handen riep hij:
"Jidn! heb je lorren, lappen, alles
wat gedragen is, versleten of kapot ik koop het op!"

12

Dat overjasje is van Ahrek, hij was
de hoofdrol, de jongen die de straat
op wil, 'mich tsit in gas!' en die
zijn zangleraar ertussen neemt:
"ik moet naar huis, di mame iz mir krank"
hij stookt zijn vriendje op: "chaver,
kom mee, de straat op, jij zingt
en ik sla op de trommel"
als hij terug is in de klas hoort hij:
zijn moeder is echt ziek geworden!

13

En dat, dat nieuwe jasje is van Pinchas
de zoon van Hersjele, de dichter
Hersjele was zelf een jaar tevoren
van honger omgekomen en zijn
verweesde zoon speelde de hongerige
jongen die gewiekt en snel
uit een mand een broodje jat –
terwijl hij at, kwamen de tranen
de woorden stokten in zijn keel
hij had het zelf niet in de gaten.

14

Ik ga de zaal in en van schrik
loop ik er gelijk weer uit, haast mij
de eetzaal in, daarna de leraarskamer...
ze zijn er niet, David Dombrowski

noch zijn vrouw! allebei
als Korczak en Wilczyńska
zijn ze met de kinderen meegegaan
naar 't oord, waarheen een vader
noch een moeder hen begeleiden zou...
een berg papier ligt op de grond

15

Ik doorzocht die rommelige hoop papier...
o werp al mijn geschriften in het vuur
om één kind van die vijftig jongetjes
te redden; Chanc, weetje het nog
ik bracht van Twardastraat geen weeskind
mee naar huis maar een gedrocht
'mich tsit in gas' geheten,
één schrift, de middelste van drie
een wangedrocht zonder hoofd en zonder benen.
14-165/12/1943

DE MILASTRAAT

1

Er is een straat in Warschau
dat is de Milastraat
o ruk uw hart uit
leg er een steen voor in de plaats
ruk uw behuilde ogen uit
bedek de plek met scherven
alsof u niets gezien hebt, niets
geweten, stop uw oren dicht
en luister niet, wees doof:
ik ga vertellen van de Milastraat.

2

Er is een straat in Warschau
de Milastraat. ..wie huilt daar
en zo zacht? ik niet, ik huil niet nee!
de Milastraat stijgt boven alle
tranen uit, daar huilt geen jood om
niet-joden, hadden zij 't gezien
zij zouden uitgebarsten zijn
in bitter, jammerlijk geweën
niet-joden heb ik echter in die dagen
van Milastraat in het getto niet gezien.

3

Joden slechts en Duitsers...joden
joden, joden zoveel, steeds meer
toch waren driehonderdvijftigduizend
joden in Warschau al vermoord -
de oudjes neergemaaid
op de begraafplaats

de anderen naar Treblinka afgevoerd
en nog is het vol in Milastraat
overvol als treinwagons
kijk en verbaas u.

4

Waar komen ze vandaan?
ze waren toch al omgebracht!
allemaal al neergeschoten en vergast?
nee dit zijn joden die in fabrieken
werken, in Nowolipie-en Lesznostraat
joden met een arbeidsnummer, ja
joden met mazzel, die nog net
een baantje kregen in de fabriek
het laatste beetje joden, ja
de rest! de rest. ..

5

Joden dus uit die fabrieken en joden
verderop tewerkgesteld in Gesiastraat
en leden van de joodse Raad
met kentekens op de borst
en bezems in de hand om lege
straten aan te vegen
en Arbeitsjuden die voor dag en dauw
elke morgen zingend het getto uitmarcheren
en ondergedoken joden...ja in Warschau
zijn nog joden!...ach dat wist ik niet...

6

Halewai, ik wou dat ze er niet waren
dat ze nooit geboren waren
en toch geboren, wou ik
dat ze eerder waren afgemaakt
zodat de Milastraat
die straat in Warschau
hen was bespaard gebleven –
luistert allen: gelukkig maar
dat er geen God bestaat
al gaat het zonder hem niet beter.

7

Maar als hij wel bestond was het nog
erger: God én de Milastraat! och
wat een stel! haal je kinders
uit je koffers waarin je ze verstopte
slinger ze, verpletter ze tegen de muren
steek levensgrote vuren aan en spring er handenwringend
in: er is een God! wat een gotspe!
wat een bespotting! wat een schande!

8

In alle vroegte, lang voordat het

wreed en dreigend dag begon te worden
was ieder op de hoogte, in kelders
en op zolders of waar men elders
zat verscholen: "alle joden
moeten zich voor tien uur melden
in de Milastraat en geen seconde
later, alleen met handbagage...
wie thuis blijft wordt
ter plekke doodgeschoten."

9

In alle vroegte en overal vandaan
formeerde zich een lange, dichte stoet:
die kwam tevoorschijn uit een kelder die van zolder, je zag meteen
waar ieder had gezeten zieken kropen uit hun bedden
kijk 's aan, ze zijn zo goed als beter!
jij, help ze niet bij 't gaan
ondersteun ze niet, als iemand
valt, reik hem geen hand:

10

hij is op weg naar Mila...
wij allen zijn op weg naar Mila
over een uur is hier geen joodse
ziel meer levend te bekennen
in geen enkele straat, niet in Dzielna
niet in Pawia, nergens meer!
over een uur ziet Warschau er
precies zo uit als alle joodse steden
en stadjes in Polen en Litouwen
en overal waar Duitsers binnenvielen.

11 Nog een uur en boven Warschau
zal de zon gedooft zijn
en met ons verdwenen naar de Milastraat
met meer dan honderdduizend
joden naar de Milastraat -nee
het is niet de zon maar een
makabere hemel, die ons wreed
begeleidt en zich in elk gezicht
van deze meer dan honderdduizend
joden lijkkleek weerspiegelt.

12

Angst! verstikkend vol als Milastraat
met joden is, zo vol is zij met angst
angst hangt in de lucht, ook wij
behoren deze aarde niet meer toe
de grond ontglipt aan onze voeten
ik zie bekenden, ik weet niet eens
hun namen meer, vrienden, vergeten
hoe ze heten als waren ze al dood...

wie is hij? en wie is die daarginds?
en zij ...die vrouw hier met dat kind?

13

Ik ben een huis binnen geslopen
met mijn zoon, een dag, een halve
nacht hielden we ons schuil, liggend,
op de grond; voor dag en dauw schoven
we aan, vijf in een rij bij de fabriek
langs de selectie, onze levens
in de waagschaal leggend
-in de Duitse waagschaal –
direct gedood te worden of pas later...
we liepen langs met opgeheven hoofd.

14

Ik keek en zag hoe men een plunjezak
van iemands magere schouders haalde
en de plunjezak begon te huilen...
een kind! een jodenkind! de bewaker,
razend, wil weten wie de vader is
schreeuwt naar het kind:
"wijs aan, wie is je vader!"
de jongen kijkt zijn vader
in de ogen, staart hem aan, huilt niet. ..
hij heeft zijn vader niet verraden.

15

Ach jongetje! de Duitser sleurt een ander
uit de rij, een 'schuldeloze' -jij!
en stuurt beide, man en kind,
naar een andere rij, de dodenrij –
dat was me toch een grap! ik zag het
-nee stel geen vragen, vraag niet
naar het 'wat, wanneer of waar!'
heb u toch bezworen:
niets zien, niets horen
als ik van Milastraat verhaal.

24-26/12/1943

MET CHALOETSIM

1

Nee stel geen vragen, herinner mij
niet meer aan Milastraat, voorheen
zo vol, zo uitgestorven nu, meer
dan honderdduizend joden liepen er
met tassen in de hand en zakken
op de rug, daarin een hemd,
een handdoek, een stuk brood
dat men de kinderen gaf
die, grauwen dorstig als de broodkorst

die ze aten, zwijgzaam waren als het graf.

2

Niets had geholpen, allen waren ze
gepakt, gevonden waar ze zaten weggekropen
diep in de kelders van de Milastraat
of op zolders, verscholen achter
planken, onder vuilnishopen
overal, we zaten overal, de Milastraat
wemelde van ons; hoe liep 't af:
er bleven weinigen maar over
we werden neergeschoten of
weggevoerd, genadeloos, ten dode.

3

Een klein deel van ons is teruggekeerd
naar de fabriek in Nowolipie en Leszno
ik werkte in de weverij, mijn zoon,
de enige die mij bleef, stond stil en stom
bij een machine; fabriek -o smerig oord
als een onrein altaar -wij, laatste
twintigduizend joden van het getto
klemmen ons nog aan je vast. ..
wie van ons heeft in die dagen het getto
niet gezien, wie heeft er niet rondgedwaald!

4

Er werd gewoond in afvalbakken
langs de straat, daar was het warm
en in de huizen voelde men zich vreemd
zijn eigen huis had niemand meer,
een akelige kou trok overal doorheen
een ieder at het armenvoedsel
dat anderen hem gaven
droeg een gekregen hemd
en sliep in vreemde, koudebedden....
eenzaam en ontheemd.

5

Onopgemerkt liep ik soms weg
uit de fabriek, sloop door lege
straten en glipte het getto binnen;
een tijdlang keek ik dan
naar die onmenselijke tafrelen
wie had zoiets verdiend? ik had
goede vrienden, niet één
is er meer over! even haastig
als ik het getto binnenging
heb ik het weer verlaten.

6

Dierbare vrienden had ik daar
schrijvers, musici en schilders

niemand meer, vermoord!
Hillel Zeitlin in gebedskleed
naar de Umschlag weggesleurd
en neergeschoten
ook Jisroel Stern en Gilbert,
juwelen als Warszawski, Dawidowicz,
Jacques Levi en Ostrzega, O trotse .
kroon op onze hoofden.

7

Een week later -ik sluip weer
het getto in...ik heb er toch nog vrienden!
Jitzchok Zukerman! en Zivia, zijn vrouw
de edelste, de dapperste op aarde! chaloetsim!
ja, partizanen! wie zegt: we hebben alles
in dit leven al verloren?
de partizanen zijn er nog! het leven
heeft nog zin, er is nog een houvast. ..
o nee, ik huil niet nee al staan er tranen in mijn ogen.

8

Jitzchok bracht voor mij die week
een groet uit Krakau mee van Laban! Laban
leider van de opstand daar, had hem gemeld
hoeveel officieren, tuig van de SS, ze hadden
koud gemaakt...terwijl hem dat werd meegedeeld
had plotseling een 'handen hoog!' geklonken
en Laban in officierstenuue werd gearresteerd
Jitzchok ontvlucht, doolt rond, een kogel
in zijn been. "Jitzchok, het bloed
staat in je laars...ga liggen met dat been!"

9

Dat was zeventien januari
driëënveertig, ik bleef die nacht
bij hem en nog voor de dag aanbrak
-werd het maar nooit meer dag!
ging ik de straat op, terug van Zamenhof
naar Nowolipie, naar de fabriek –
het getto... afgesloten!
de SS verjaagt ons: terug!
soldaten met geweren in de aanslag
staan op alle hoeken.

10

Alweer! wat gaat er nu gebeuren?
het is met ons gedaan, ik krijg
het koud en warm tegelijk, ik ga terug
terug naar mijn zoon en naar de partizanen...
zij weten het al, iemand van buiten
heeft het nieuws gebracht: Zivia!
kijk, Jitzchok loopt alweer

op zijn gezonde en gewonde been
alsof de wond al was genezen –
hij schrikt als hij mij ziet, verbleekt,
11

hij wordt krijtwit. .."wat zie je bleek
Jitzchok!" wil ik zeggen, maar ik zwijg...
hij roept een medestrijder: "ga direct
een bunker zoeken op het erf
en breng die twee in veiligheid."
"Jitzehok" zeg ik en grijp hem stevig
bij de hand, zijn kleur komt terug –
"ik wij hier bij jullie blijven
Zvi ook, hij wil niet weg!"; een partizaan
komt binnen en deelt geweren uit.

12
Ik kreeg geen wapen, toch was dit
voor mij een weergaloos moment
al was het dan te laat. ..nee! het is
nooit te laat! ook als de laatste jood
een moordenaar doodt, redt hij zijn volk
zelfs een volk dat al is uitgemoord...
"redt wat er te redden is!" spoorde
ik mijn makkers aan, ik sprak hen
moed in, hen en daarmee ook mijzelf
'mazzel oen braoche' heb ik hen toegewenst.
13

Ze hebben post gevat, de strijders, bij
de deur, in de gang en boven aan de trap,
bij het raam deed iemand fluisterend
verslag van wat er voorviel in de straat
ik stond roerloos voor een venster, dat
uitkeek op de Umschlagplatz...,wee mij
daar worden ze weer afgevoerd
zwijgend en met diepgebogen hoofd
de laatsten van mijn volk, waarom
ben ik niet blind, waarom niet doof?
14

Hoor, twee soldaten rennen weg
de straat uit, ze komen met versterking
terug en steken een gebouw in brand
een huisje aan de overkant staat al in vlam
in plaats het vuur te blussen wakkert
een brandweerman de vonken aan en meldt
aan een Duitser in het Pools:
"hier zitten er nog drie verstopt!"
men haalt ze alle drie naar buiten en rood
kleurt zich de sneeuw, een warme damp stijgt op.
15

Wees stil! ze zijn nu vlak bij ons
ik zie een Duitser, ik zie alleen
zijn rug, niet zijn gezicht, hij wordt
niet in de rug geschoten, hij krijgt
een kogel in zijn borst en valt,
een tweede ook, "dieJuden schieszen"
roept één van hen verbaasd, ja het is waar!
joodse strijders, Zecharje, Gutman, Eliezer,
en in de Niskastraat de Garde van de Zionisten
ja, Juden schieszen! ze hadden het niet verwacht.
3-5/1/1944

HET EINDE

1

Ze hadden het niet verwacht
"die Juden schieszen!" ik hoorde
het hem schreeuwen, de satanszoon,
vóór hem zijn smerige ziel verliet
het was geen schreeuw, het was ontzetting
hoe is dat mogelijk! -stomme verbazing
ongeloof: "die Juden schieszen!" o niet
alleen van hem, het was een schreeuw van
tachtig miljoen moordenaars: ook zij!
de joden doen hetzelfde als wij!

2

Wee ons! wij kunnen het, wij kunnen
ons verweren en jullie, moordenaars,
vermoorden, ja ook wij! wij kunnen
echter iets dat jullie vreemd is
en altijd vreemd zal zijn: niet doden!
niet een weerloos volk vermorzelen
dat vergeefs de blik ten hemel slaat
dat kunnen jullie niet, zondig
geborenen: niet doden!
jullie grijpen eeuwig naar het zwaard.

3

Ik ken jullie! en al weegt mijn woord
niet even zwaar als van mijn vaderen
de profeten, toch heb ik jullie even goed
doorzien als zij! toen in 't begin van juli
het eerste doodstransport Warschau verliet
is er een vergadering belegd, was ik daar
bij geweest -ik zou mét de partizanen
hebben uitgeroepen: tomoes nafsji!
we worden allen uitgeroeid! evenals in Lublin,
in Litouwen, in Wolhynië en in de Oekraïne!

4

Ik weet het, het had niet geholpen

niet omdat we zonder wapens zaten –
een bijl is ook van ijzer en een kogel
graaft zich niet dieper in het vlees
dan scherpe nagels....
maar joden in Amerika en in Erets-Jisroel
zouden zeker onze dood betreuren, toch
in hun hart - misschien ook wel hardop
ach, wen men
zouden ze zeggen: ach, hadden ze zich
maar niet verzet, was dat nou nodig...

5

Was dat nou nodig! wee mij, eind december
zat ik er nog zwijgend bij, toen enkele
joodse opzichters van de fabriek -in het
Pools uiting gaven aan hun woede
die groter was dan hun verdriet:
"wat een volk! als kalveren laat het zich
ter slachtbank voeren, wat een volk!"
en boos hebben ze het hoofd geschud...
wee ons, een volk dat van de aarde moet
verdwijnen geeft nóg zichzelf de schuld.

6

Op achttien januari zag ik vijfduizend
joden de dood ingaan en twee Duitsers
zag ik, twee moordenaars, van de op die dag
neergeschoten twaalf -slechts twaalf –
en ze sidderden van angst
die twee lafaards met hun wapens:
"die Juden schieszen!"
sindsdien drongen ze onze huizen
niet meer met zijn tweeën binnen
maar in horden, als een roedel wolven.

7

Als wolven! ik klom met jonge knapen
over muren, over scheve daken
met sneeuwen ijs bedekt, het hele blok
van Zamenhof nummer achtenvijftig naar
vierenveertig Muranow, vanaf het dak kropen
we naar binnen, een paar makkers bleven
met mij op de zolder, de anderen slopen
naar beneden, daar hebben ze weer twee
moordenaars geliquideerd, ik heb ze
niet gezien, hoorde alleen de schoten.

8

'sAvonds met zijn allen naar
Mila eenenzestig met een rijke buit
-een geweer en wat revolvers!
de dag erop hebben we ons verdeeld

ik zat in een groep van honderd
op een lange, smalle, koude zolder
een vrouw naast mij hoestte een paar keer
als een kat sprong iemand op haar toe
en wachtte met uitgestrekte vingers
scherpe nagels... ze stikte er haast in.

9

Een week later keerde ik terug
naar de fabriek, in Nowolipie
en Leszno waren alweer minder joden
daarom zijn wij er tewerkgesteld
om ons makkelijker te doden.
Bicz! waar ben jij Bicz! kortgeleden
nog een jeugdige Bundist, nu jood
in hart en nieren! ook in de fabrieken
heeft men zich verweerd! ook daar heeft men
ons weggevoerd, ook daar zijn we gedood.

10

Dagelijks neemt ons aantal af, maar niemand
sterft gewoon, we worden uit de weg geruimd
één krijgt op straat de kogel, een tweede wordt
gemarteld in een kerker van Zelazna honderddrie
en anderen gaan op transport -gewald!
ik zou het van de daken willen schreeuwen
luidkeels door de straten willen roepen:
gewald! maar er is blijdschap ook: wapens!
we kopen wapens! een deel van ons verschanst
zich in de bossen! Zvi wil met hen mee.

11

Zo weinig joden nog, zo'n handjevol
en tussen hen verraders: Alfred Nossig
-moge zijn naam worden uitgewisten-
joodse naziknechten, joden die zich
verkochten aan de Duitsers...één troost
bleef ons: joden schieten hen als honden neer...
schiet maar, beter tien slechte joden afgemaakt
dan één slechte goj! niet allen gaan er aan...
met rijke honden wordt anders afgerekend: zoveel
voor een handgranaat, zoveel voor een geweer!

12

Sluipwegen zijn er over zolders
van Leszno tot aan Nowolipie, verder
via een binnenhof naar Smocza, dan
een stille straat in met je revolver
rechtsaf een gat door in een dikke muur
en je bent gelijk in het getto; kom je een
Duitser tegen, verman je, ga niet
aan de haal, hij vermoedt dat je gewapend

bent en gaat je uit de weg...wat wil je meer?
wat wil je, beste vriend, nog meer?

13

Jij wilt hetzelfde als ik, doodgaan
Omdat je hart doodgaat, te vroeg wellicht
maar eindelijk rust -over en voorbij!
het laatste beetje joden wordt verplaatst
naar arbeidskampen in de buurt van Lublin
ik ga niet mee! al heb ik hier geen enkele
schuilplaats en naar de arische kant kan ik
niet komen; sommigen hebben verwanten
die zorgen voor een vreemdelingenpas...
als iemand ook eens aan mij dacht...

14

Voor al de mijnen hen ik al gestorven...
was het maar waar, maar nee ik zal niet
sterven. ik word vermoord...
ik werk niet meer in Nowolipie, de fabriek
is opgeheven, ik zwerf al dagen rond
in Lesznostraat; bij een kennis tref ik
een bleke jongen aan, die mij vertelt
dat hij van buiten is gekomen, dat hij
heel Groot-Polen heeft doorkruist, onderweg
heeft hij geen joden meer gezien, niet een.

15

Dat was twee dagen nog vóór Pesach
één dag later was het ook afgelopen
met de fabriek in Leszno... ik heb me
daar verscholen, ik hoorde dag en nacht
kanonnen, 's nachts zag ik het getto
branden, de laatste joden verdwenen
met de muren in het vuur -knetterende
vlammen verlichtten hel de hemel en als
daar iemand was, dan heeft hij toegekeken
en het eind gezien.

9-13/1/1944

VOORBIJ

1

Het einde. De hemel flakkert
in de nacht en hult zich overdag
in rook om 's nachts weer op te laaien
l'havdl- vergeef me de vergelijking
als de woestijn in onze vroegste dagen:
een wolkenzuil bij dag, een vuurzuil
in de nacht, zo ging mijn volk vol
vreugde en vertrouwen een nieuw leven
tegemoet, en nu de dood, het einde...

wij zijn allen van de aardbodem verdreven.

2

Waarom? laat niemand vragen naar 't waarom
want ieder weet het, elke niet-jood weet het
van de beste tot de slechtste; de slechtste
heeft de Duitsers goed geholpen en de beste
deed een oogje toe, hij hield zich slapende
nee, rekenschap hoeft niemand af te leggen
geen mens zal navraag doen naar hoe of wat
wij joden zijn nu eenmaal vogelvrij
men mag ons bloed vergieten
men mag ons doden, ongestraft.

3

Onder de Polen joeg de vijand
op de vrijheidsstrijders en dan
alleen maar op vermeende patriotten....
bij de Russen werden overwegend
partizanen neergeschoten...
bij ons vermoordde men de zuigelingen
en baby's in de moedederbuik
wij moesten állen naar Treblinka
en vóór wij onze dood in gingen
voegde men ons toe:

4

"Trek je kleren uit, leg ze zorgvuldig
neer, de schoenen aan elkaar geknoopt
laat alles achter, je hebt je spullen
straks weer nodig, je bent zo terug!
jullie komen van de reis? ach sol uit
Warschau, uit Parijs, uit Praag, Saloniki?
neem toch een douche!" en duizend
worden er een ruimte ingejaagd
en duizend wachten buiten, naakt
tot de eerste duizend zijn gestikt.

5

Zo werden wij vernietigd
van Griekenland tot Noorwegen
en tot aan Moskou toe, zeven
miljoen zowat, de ongeborenen
niet meegerekend, alleen de
zwangere moeders tellen mee
en is er ergens nog een jood
in Erets-Jisroel of in Amerika
eis ook de niet geboren kinderen op
die vergast zijn in de moederschoot.

6

Waarom gebeurde dit'? niemand vraagt
waarom, geen levend wezen -. wel de

levenloze stof: alle onbewoonde huizen
in duizend steden, dorpen vragen
naar 't waarom, want lege woningen
staan niet lang leeg, verlaten
huizen worden spoedig weer bewoond
er trekken andere mensen in, een andere
taal wordt er gesproken, de dagen
en de nachten zijn er anders.

7

De zon zal bij zijn opkomst boven 't sjetel
in Polen en Litouwen geen oude joodse
man meer vinden, die staande voor het venster
gloedvol zijn psalmen bidt, noch iemand
onderweg naar sjoel, hij treft alleen
op alle wegen boeren op hun karren aan
die naar de jaarmarkt rijden als van ouds
louter gojim, meer dan ooit, geweld!
de markt, de markt is dood!
de markt is vol maar dood!

8

Geen jood zal meer de jaarmarkt
sieren, verlevendigen of bezielen
nergens zal een kaftan fladderen
die grutten meestorst, aardappels
en meel, geen joodse hand betast
een kip of streelt een kalf. ..
de dronken boer legt nors de zweep
over zijn paard, dat de volgeladen
wagen terugsleept naar het dorp...
en nergens, nergens joden meer.

9

Geen joodse kinderen meer, die 's morgens
vroeg ontwaken uit hun lichte dromen
ze gaan niet naar het cheder, kijken
hun ogen niet meer uit naar vogels
stoeien niet of spelen in het zand;
joodse jongetjes met je glinsterende ogen
engeltjes, vanwaar? van hier beneden'?
of uit een andere wereld? meisjes als
pareltjes, zelfs als hun gezichtjes
ongewassen zijn, hun haren ongekamd.

10

Zij zijn niet meer! laat niemand, zelfs
aan verre kusten, vragen naar Kasrilewke, niet
naar Jehoepets, doe het niet! zoek Menachem-Mendl ,
niet of Tevje der Milchiker, geen Sjoime-Nogid,
Motke--Ganev, zoek ze niet! zoals de jammerklacht
van uw profeten Jesaia, Jeremia, Ezechiël,

Amos en Hosea opklinkt uit de eeuwige Tenach
zo wenen zij tot u uit Bialiks gedichten
zo spreken zij tot u uit de geschriften
van Sjalom Aleichem en van Sjolom Asch.

11

De stem van de Torah zal nimmer meer
te horen zijn in Talmoedscholen, synagogen
of uit de mond van bleke knapen, doorkneed
in 'lernen', die zich verdiepen in Gods leer
...nee, niet bleek maar met een matte glans!
gedooft die glans! rabbijnen, leraren, broze
geleerden vol van bijbelcommentaren, klein
van gestalte, groot van geest, met hun hoge
voorhoofd en hun klare blik -ze zijn
niet meer en zullen niet meer zijn.

12

Geen joodse mame zal een kind meer wiegen
niemand sterft en niemand wordt geboren
jiddisje, aangrijpend mooie liederen
van onze grote dichters worden nergens
meer gehoord, voorbij, voorgoed voorbij!
verdwenen zijn de jiddisje theaters
je kunt er niet meer lachen door je
tranen heen, muzikanten, schilders als
Barczinsky, vernieuwers in de kunst...
nooit meer een schepping van hun hand.

13

Geen joden meer, die zullen strijden
voor een idee, die zich opofferen
voor andermans belang, die het lijden
van de naasten willen lenigen
ongeacht hun eigen pijn;
o dwaze goj, de kogel die je afschoot
op een jood heeft ook jezelf getroffen!
wie zal je helpen bij de opbouw
van je land, wie zal je ooit nog zo
met hart en ziel zijn toegedaan?

14

Onze felle communisten raken nooit
meer slaags met de massa's van de Bund
en beide zullen niet meer bakkeleien
met onze trouwe chaloetsim!
zij torsten het zwaarste juk
brachten de grootste offers –
ik was zo vaak met tegenzin en pijn
van hun geharrewar getuige...
konden ze elkaar nog maar bestrijden,
ze zouden nog in leven zijn!

15

Niemand meer, wee mij, er was een volk,
vergaan! er was een volk...voorbij!
wat een verhaal! in de bijbel vangt het aan
en loopt tot aan vandaag, een verhaal
zo droef, wie vindt dat mooi? Vanaf Amalek
tot de Duitser, wreder nog dan hij ...
o verre hemel, wijde wereld, onafzienbare
oceanen, bundel uw krachten niet, verdelg
de satanskinderen niet op deze aarde...
laat hen zichzelf verdelgen!

15-18/1/1944